

Bayburt Kaymakamı Nusret Bey ve Faaliyetleri (1914-1915)

Firdes TEMİZGÜNEY (*)

Öz: Birinci Dünya Savaşı, zaman bakımından çok uzun bir süreyi ve mekân bakımından da oldukça geniş bir coğrafyayı etkisi altına aldı. Yıpratıcı muharebeler neticesinde milyonlarca asker ve sivilin kaybına sebebiyet vermesi gibi sonuçları da dikkate alındığında, dünya tarihinde derin izler bıraktı. Osmanlı Devleti, Türk donanmasının 29 Ekim 1914'te Karadeniz kıyısında bulunan Rus mevziilerini bombalaması ve 1 Kasım 1914'te Rus ordusunun Türk-Rus sınırını geçip saldırmamasıyla savaşa fiilen dâhil oldu. Rusya'nın ileri harekâtı, Köprüköy-Azap Muharebeleri ve Sarıkamış Harekâtı sonrası Doğu Anadolu'nun işgali ile sonuçlandı. Savaşın başlamasından kısa bir süre önce Bayburt Kaymakamlığına tayin edilen Nusret Bey, merkezi Erzurum'da bulunan 3. Ordunun erzak ve mühimmat ihtiyacının karşılanması noktasında önemli katkılarda bulundu. Nitekim bölgenin en önemli ulaşım ağı oluşturulan Trabzon-Erzurum yolunun geçiş güzergâhında bulunan Bayburt, ordunun lojistik desteğinin sağlanmasında kilit yerlerden biriydi. Nusret Bey ayrıca bölgede asayişin temini hususunda önemli çalışmalar yürüttü. Rusların ilerleyişinden güç alarak harekete geçen Ermeni çetelerinin saldırı ve katliamları bu dönemde Nusret Bey'i en fazla meşgul eden konular arasında oldu. Osmanlı Devleti'nin cephe güvenliğini sağlamak adına çıkardığı Sevk ve İskân Kanunu sonrasında, Bayburt da harp sahası içinde olduğu için bölgedeki Ermeniler, Nusret Bey'in idaresi altında ve jandarma güçleri vasıtasıyla Erzincan yönünde sevk edildiler. Çalışmanın amacı, Birinci Dünya Savaşı'nın doğu illeri adına en kritik geçtiği esnada Bayburt kaymakamı olarak görev yapan Nusret Bey'in, bu görevi sırasındaki faaliyetleri ve dönemin gelişmeleri hakkında bilgi vermektir.

Anahtar Kelimeler: Bayburt, Birinci Dünya Savaşı, Kaymakam Nusret Bey, 3. Ordu, Ermeniler.

The District Governor of Bayburt Nusret Bey and His Services (1914-1915)

Abstract: The first world war affected a long period of time and considerably a wide space in terms of the date and geography in/during which it occurred. As a result of wearing battles, and when its results such as millions of soldiers and civilians lost their lives, it left a significant mark for the world. Ottoman Empire got actively involved in the war when Turkish fleet bombed the Russian positions on the coasts of Black Sea on 29 October 1914 and when the Russian army passed through the Turkish-Russian border and attacked. Russians frontward operations resulted in Köprüköy-Azap Battles and the invasion of Anatolia after the Sarıkamış Operation. Short while ago before the war started, Nusret Bey who was appointed as the district governor of Bayburt provided significant contributions in terms of meeting the supplies and ammunition of the 3rd armed forces in Erzurum. Thus Bayburt located on the route of Trabzon-Erzurum which was the most important transportation network of the region has become one of the key points providing the logistic support for the army. Nusret Bey also carried out important duties for the provision of public order in the region. The attacks and massacres of the Armenian guerrillas which appeared after they felt

*) Dr.Öğr.Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (e-posta: firdes.temizguney@atauni.edu.tr)

confident due to the Russian advent were the most important things Nusret Bey was preoccupied with. After the Relocation and Resettlement Law enacted for providing the security of Ottoman fronts, and as Bayburt was in the combat area, the Armenians in the region were dispatched towards Erzincan with the help of gendarmerie and under the control of Nusret Bey. The aim of this study is to give information about Nusret Bey's services during his duty as the district governor of Bayburt and the developments of the period when the World War I was at its most critical point for the cities in the East.

Keywords: Bayburt, World War I, District Governor Nusret Bey, 3rd Armed Forces, Armenians.

Makale Geliş Tarihi: 19.01.2018

Makale Kabul Tarihi: 12.03.2018

I. Giriş

Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı egemenliğine giren Bayburt, Erzurum Beylerbeyliği kuruluncaya kadar kimi zaman Diyarbakır, kimi zaman da Rum Beylerbeyliğine bağlı kaldı (Karakoyunlu, 1990: 351). 1535'de Erzurum Beylerbeyliğinin kurulması ile Kemah ve Bayburt sancakları "Paşa Sancağı" yapıldı. 1551 yılına kadar Erzurum Eyaletine bağlı kalan Bayburt, bu tarihten sonra sancak statüsünü kaybederek Erzurum'un bir kazası haline getirildi. Osmanlılar tarafından fethinden itibaren Erzurum ile birlikte anılan Bayburt, XVII. yüzyılda da önemli bir merkez olma özelliğini devam ettirdi. 1800-1878 yılları arasında Erzurum Eyaletinin Erzurum livasına bağlı bir kaza statüsünde kaldı (Özger, 2008: 118; İnbaşı, 2007: 89).

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Bayburt, Trabzon'u ele geçirmek isteyen Rus kuvvetleri tarafından işgal edildi. Rusya'nın bölge üzerindeki emelleri artarak devam etti. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Rus ordusu Erzurum'a kadar ilerlemesine rağmen, Bayburt'a girmedi. Sonrasında Osmanlı idaresi tarafından teşkil edilen Bayburt Sancağı¹, 1888'de kaldırılarak Bayburt, birinci sınıf statü ile Erzurum'un kazalarından biri oldu (Özger, 2007: 16-17).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Bayburt açısından da önemli sonuçlar doğurdu. Anadolu'da Kars, Ardahan ve Bayezid'in Ruslar tarafından işgal edilmesi, Osmanlı'nın bölgede yeni bir idari yapılanmaya gitmesine sebep oldu. Nitekim Erzurum Vilayetinin iki sancağı Çıldır ve Kars sancaklarının tamamına yakını Rusya'ya bırakılmıştı. Yapılan yeni düzenleme ile Erzurum Vilayetine bağlı Çıldır Sancağı lağvedildiği gibi, Bayburt'a da yeniden sancak statüsü verilmiş, Çıldır Sancağı Mutasarrıfı ve diğer memurları geçici olarak Bayburt'a nakledilmiştir (Demirel, 2008: 254). Böylece Bayburt, 1878'de sancak olarak Osmanlı idari yapısı içinde yerini almıştır. Yaklaşık on yıl bu statüsü devam eden Bayburt Sancağı, 1888'de yapılan yeni düzenleme ile lağvedilerek, yeniden Erzurum'a bağlı bir kaza haline getirilmiştir.

Bayburt, 19. yüzyıl boyunca Karadeniz ticaret yoluna yakınlığı nedeniyle canlı bir ticari yapıya ve bölgenin tahıl ambarı olarak nitelendirilebilecek potansiyele sahipti.

¹ Bu sancakla ilgili bilgi için bkz. Özger, 2009: 79-83.

Bununla birlikte bölgenin en önemli kara yolu ağını teşkil eden Trabzon-Erzurum güzergâhında bulunan Bayburt, stratejik olarak da önemli bir mevkiye bulunuyordu. Böylece Birinci Dünya Savaşı yıllarında Erzurum'a bağlı bir kaza olan Bayburt, Ruslara karşı bölgenin savunulmasında önemli yerlerden oldu².

II. Bayburt Kaymakamı Nusret Bey ve Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ile doğudaki topraklarını ve sınırlarını Ruslara karşı korumak amacıyla açtığı Kafkasya Cephesi, Türk-Rus mücadelesinin en önemli noktası oldu. Seferberlik ilan edildiğinde bu cephenin başını çeken 3. Ordunun ağırlık merkezi Erzurum ve çevresinde bulunurken, iâşe mıntıkası Samsun-Sivas-Musul çizgisine kadar uzanıyordu. Eylül 1914'de yapılan düzenleme ile Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Musul vilayetleri ile Canik sancağından oluşan çok geniş bir saha Kafkas Cephesi'ndeki 3. Ordunun iâşe mıntıkası olarak belirlendi. Daha sonra bu yerlere Sivas da eklendi ve gelişmelerle birlikte mıntika alanında bazı değişiklikler daha yapıldı (Öğün, 2015: 47-48, 167). Bölgede demiryolunun bulunmaması nedeniyle ulaşım imkânından tamamen yoksun olan Kafkas Cephesi, deniz sevkiyatından da Trabzon limanı vasıtasıyla ancak sınırlı bir şekilde yararlanabiliyordu.

Seferberlik ilan edildiği zaman 3 Ordunun, Anadolu'nun yaklaşık üçte birini kaplayan koskoca iâşe bölgesinde Trabzon-Erzurum ve Sivas-Erzurum güzergâhından başka arabaların geçişine müsait başka bir yol yok gibiydi. Bu sebeple 3. Ordunun lojistik desteği, erzak ve yem nakliyatı neredeyse bütünüyle kara yollarına bağlıydı. Hayvanlarla yapılan Ulukışla-Erzurum sevkiyatı ise çok zor ve oldukça uzun zaman alıyordu. Bu özelliğinden dolayı Trabzon limanı ve Trabzon-Erzurum yolu, özellikle 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren doğu seferlerinde erzak, mühimmat ve diğer savaş malzemelerinin naklinde kullanılmaya başlanmıştı (Öğün, 2015: 174-176). Bu geçiş güzergâhı üzerinde bulunan Bayburt, 3. Ordunun mühimmat ve erzak ihtiyacının karşılanması için bölgede alınan tedbirlerle³ birlikte, Erzurum'un civar vilayet ve kazalarla bağlantısını sağladı. Bu bağlamda hem kendi ürettiği hem de civardan gelen erzak ve mühimmatın da bölgeye ulaştırılması hususunda bir geçiş noktası konumu üstlendi.

Erzurum'un önemli kazalarından biri olan Bayburt'ta savaşın hemen öncesinde kaymakam olarak Necip Nadir Bey bulunuyordu⁴. Ancak Necip Nadir Bey'in bölgedeki

² Bayburt'un bu önemine binaen, bir kısım bölge halkından Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda, daha önce sancak şeklinde idare edilen kazanın iktisadi, içtimai ve coğrafi açıdan ve aynı zamanda güvenlik ve asayişini temin noktasında öneminin kat be kat arttığı, kaza olarak idare edildiği için bu öneme haiz olamadığı ve kendini geliştiremediği belirtiyor, Erzurum'a olan uzaklık, arada bulunan sarp ve geçilmesi güç olan Kop dağlarının aşılmasındaki zorlukların, özellikle mülki ve adli konularda Bayburt halkını müşkülata düşürdüğü için tekrar sancak haline getirilmesi isteniyordu (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), DH. İ. UM. EK. 69/14).

³ Alınan tedbirler ve çalışmalarla ilgili bkz. Kızılkaya, 2014: 452-455.

⁴ Necip Nadir Bey, II. Abdülhamit döneminin önemli muhaliflerinden olan ve bu sebeple sürgüne gönderilen veya firar eden kişiler tarafından 1908 yılında oluşturulan Fedakâran-ı Millet

faaliyetleri Bayburt halkı ve Erzurum Vilayeti tarafından pek hoş karşılanmamış, vilayetin Dâhiliye Nezaretine gönderdiği ve “*Bayburt halkı arasına tefrika sokan kaymakamın görevden alınarak yerine münasip birinin tayini*⁵” şeklindeki isteği Nezaretçe değerlendirilmiş, sonuç olarak Necip Nadir Bey görevinden azl edilerek yerine Mülkiye mezunu olan eski İskeçe Kaymakamı Nusret Bey⁶ tayin edilmiştir (BOA. BEO. 4272/320361). Böylece daha önce pek çok kez kaymakamlık görevinde bulunan ve son derece tecrübeli bir idareci olan Nusret Bey’in kritik bir dönemde Bayburt’la yolları kesişmiştir. 29 Mart 1914 tarihli İrade-i Seniyye kararıyla (BOA. İ. DH. 1507/2) Bayburt Kaymakamlığına getirilen Nusret Bey⁷, 14 Ekim 1915’e kadar bu görevini devam ettirmiştir.

Nusret Bey’in Bayburt Kaymakamlığına tayininden kısa bir süre sonra Birinci Dünya Savaşı başladı. Osmanlı Devleti, ordularının ihtiyacını karşılamak için birtakım önlemler

Cemiyeti’nin kurucuları arasında yer almıştır. Dönemin mağdurlarının toplanma yeri olan cemiyet, yayın organı olan Hukuk-ı Umumiye aracılığı ile de genel haklar savunusu yapmaya çalışmıştır. Hukuk-ı Umumiye’nin bir süre yöneticiliğini ve başyazarlığını yapan Necip Nadir Bey, daha sonra Derne Kaymakamlığına tayin edildiği için gazeteden ve cemiyetten ayrıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne de muhalefet eden ve 12 Ocak 1909’da baskına uğrayan cemiyet, 31 Mart Ayaklanması’ndan sonra kapatıldı (Akşin, 1974: 133; Kerimoğlu, 2007: 133). Bundan sonra idari görevlerine devam eden Necip Nadir Bey, 12 Ekim 1913’te Bayburt Kaymakamlığına tayin edildi (BOA. İ. DH. 1501/35; BEO. 4221/316568).

⁵ Daha önce Ahlat Kaymakamı olan Necip Nadir Bey, 12 Ekim 1913’de Bayburt Kaymakamlığına tayin edildi. Ancak çok kısa bir süre bu görevde kalan Necip Nadir Bey’in bölgedeki faaliyetleri, halkın tepkisine ve şikâyetine sebep oldu. Kayıtlarda bu şikâyetin sebepleri ile ilgili açık ifadeler yer almazken, Erzurum Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Necip Nadir Bey’in daha önceki siyasi çalışmaları ve özellikle “*zararlı*” olarak nitelendirilen Hukuk-u Umumiye Gazetesi’nin yöneticiliğini yaptığı hatırlatılarak, halk arasında ayrılıkçı fikirler yaymaya çalıştığı söyleniyordu. Necip Nadir Bey’in başka bir bölgeye tayin edilerek, Bayburt’a daha uygun birinin kaymakam olarak görevlendirilmesi isteniyordu (BOA. DH. ŞFR. 421/112).

⁶ 1876’da Yanya’da doğan Nusret Bey, 1899’da Mülkiyeden mezun oldu. Yanya Vilayeti Maiyet Memurluğundan sonra aynı görevle Konya’ya tayin edildi. Burada aynı zamanda Rum ve Ermeni okullarında Türkçe öğretmenlik yaptı. Daha sonra Tepedelen, Aydonat, Filat, Meçova, Delvine, Sur, Safed, Cisir-i Ergene ve İskeçe’de kaymakamlık görevlerinde bulundu. Balkan Savaşları sırasında İskeçe’nin işgali üzerine İstanbul’a gelen Nusret Bey, bir süre sonra da Bayburt Kaymakamlığına tayin edildi (Akça, 2007: 35-39; Çankaya, 1968-1969: 793).

⁷ Bayram Akça, *1915 Ermeni Tehciri ve Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey* adlı çalışmasında, Sicil-i Ahval Defteri’ne dayanarak, Nusret Bey’in Bayburt Kaymakamlığına tayin tarihini 19 Nisan 1914 olarak vermektedir (Akça, 2007: 39). M. Ali Çankaya ise *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* isimli eserinde tayin tarihini 27 Nisan 1914 olarak belirtmektedir (Çankaya, 1968-1969: 793). Oysaki İrade-i Seniyye kararına göre Nusret Bey’in tayin tarihi 29 Mart 1914 olup, Akça’nın verdiği 19 Nisan tarihinin ise tayin değil göreve başlama tarihi olabileceği kanaatini güçlendirmektedir. Bununla birlikte 1 Mayıs 1914 tarihli olup, Bayburt Kaymakamı Nusret Bey’in imzasını taşıyan ve “*Bayburt’ta Nisan ayı zarfında herhangi bir cinayet vakasının meydana gelmediği*” ile ilgili bilgilendirmede bulunduğu yazısından (BOA. DH. EUM. MTK. 42/16) yola çıkarak, Nusret Bey’in böyle bir değerlendirmede bulunabilmesinin, o günün ulaşım koşulları da dikkate alındığında İrade-i Seniyye kararından bir süre sonra Bayburt’a geldiğini düşündürmektedir.

aldı ve düzenlemeler yaptı⁸. Bu bağlamda ordu için yiyecek temini hususunda görevli kuruluşlarla birlikte, ordu iâşe bölgesindeki mülki idarecileri, ordunun ihtiyaç duyduğu yiyecek maddelerini toplayarak kendi bölgelerinden sağladıkları nakil vasıtaları ile hareket alanının hemen gerisindeki ordu menzil ambarına teslim etmekle yükümlü tutuyordu. Mülki idarenin imkânları ile menzil ambarlarına ulaştırılan yiyecek maddeleri, Ordu Menzil Müfettişliğine ait nakliye kolları vasıtasıyla alınarak hareket alanındaki birliklere ulaştırılıyordu. Yine Tekâlif-i Harbiye Kanunu ordunun ihtiyaçları için bölgelerde halkın elindeki ihtiyaç fazlası mallara hükümetin belirleyeceği fiyat üzerinden el koyma yetkisi veriyordu. Bu kanun doğrultusunda bölgelerde kanunun uygulayıcısı olarak kurulan Tekâlif-i Harbiye Komisyonları da yine bölgenin en büyük mülkiye ve maliye memuru ile ordudan bir kişinin katılımı ile kuruluyordu (Öğün, 2015: 58-59, 65). İşte Nusret Bey, Bayburt'un en büyük mülki idarecisi olarak kendisine verilen yetki ve sorumluluklarla birlikte merkezi Erzurum'da bulunan 3. Ordunun erzak ve mühimmat ihtiyacının karşılanması noktasında büyük yararlılıklar gösterdi.

Seferberliğin ilanından sonra kış yaklaştığından yollar kapanmadan ordunun bahar ayına kadar ki erzak ihtiyacının karşılanması gerekiyordu. 3. Ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için ordu iâşe mıntikasındaki vilayetlere bir tebligat gönderilerek, ordunun kışlık ihtiyacı doğrultusunda 47 bin ton erzakla 46 bin ton yemin acilen ordu ambarlarına teslim edilmesi istendi (Öğün, 2015: 201). Erzak ve yem sevkiyatının yapılacağı ambarlardan biri de Bayburt kazasında bulunuyordu. Erzincan, Sivas ve Trabzon gibi yerler üzerinden gelen ürünler Bayburt ambarında toplanıyordu. Bu doğrultuda Sivas'tan Bayburt'a 2-9 Eylül tarihleri arasında 259 kilo mısır, buğday, arpa ve peksimet sevk edildi (BOA. DH. İ. UM. EK. 10/151). Trabzon'dan ise Haziran sonunda vilayet nakliyesi ile peksimet, fasulye, arpa ve üzüm olmak üzere 637.360 kilo erzak, kumaş ve muhtelif eşya olmak üzere 193 balya eşya gönderildi (BOA. DH. İ. UM. EK. 9/8)⁹. Nitekim seferberliğin ilanından 1915 yılı Kasım ayı ortalarına kadar sadece Gümüşhane ambarından Bayburt'a üç bin ton zahire gönderilmişti. Bayburt ambarında toplanan bu erzak ve mühimmatın Erzurum'a ulaşması ve nakliye vasıtalarının temini için gerekli koordinasyonun sağlanması noktasında bölgenin en yetkin mülki amiri olarak Nusret Bey büyük bir çaba gösterdi.

Ancak erzak ihtiyacının büyük bir bölümünün karşılandığı Erzurum ve Erzincan yöresinin kaynakları kısa sürede erimeye başladı. Erzurum Valisi Tahsin Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, çevreden gelen erzakın ordunun ihtiyacını

⁸ Alınan önlem ve düzenlemelerle ilgili bilgi için bkz. Öğün, 2015.

⁹ Bu dönemde Bayburt üzerinden yapılan erzak ve yem sevkiyatı ile ilgili birkaç örnek için bkz. BOA. DH. ŞFR. 53/33; DH. İUM. EK. 5/60; DH. İUM. EK. 9/5; DH. İUM. EK. 11/62. Bununla birlikte nakliye sıkıntısı sebebiyle ordu için gerekli lojistiğin zaman zaman Erzurum'a kadar gerçekleşmesi mümkün olmuyordu. Trabzon Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Erzurum'a erzak sevkiyatının Bayburt'a kadar yapılabilirdiği, Erzurum'a kadar yapılabilmesi emredildiği takdirde iki bin kadar araba ve sekiz bin adet makaranın tedarik edilmesi gerektiği söyleniyordu (BOA. DH. ŞFR.477/58). Bu durum bölgede nakliye konusunda ciddi bir sıkıntının yaşandığını gösteriyordu.

karşılımadığından, açığın Erzurum dâhilinden kapatılması sebebiyle halkın açlıkla karşı karşıya kaldığı bildiriliyordu (BOA. DH. İ. UM. EK. 6/29).

Bu durum bölge halkı ile Osmanlı askerleri arasında da zaman zaman bazı olayların çıkmasına sebep oldu. Rize çevresinden toplanan ve İspir yolu ile Erzurum'a sevk edilen yüzlerce askerin ihtiyaçları tam olarak karşılanamadığından, geçtikleri köy ve yaylalarda ahalinin elindeki bazı gıda maddelerini gasp etmeleri, çalmaları ve yağmalamalarına karşı ahali tepkisi göstermiş, çatışma ortamı meydana gelmiştir. Bunun üzerine bazı tedbirler alınmış, Bayburt ve Gümüşhane'den gönderilen gıda malzemelerinin Rize'den gelen askerlerin geçeceği yol güzergâhlarında depolanması uygun görülmüştür (Kızılkaya, 2014: 452).

Nusret Bey, sadece ordu için erzak naklinde değil, gerekli tarım ürünlerinin yetiştirilmesi ve bunların ordu için satın alınması hususunda da çalışmalar yaptı. 17 Temmuz 1915 tarihli bir kayıttan, Nusret Bey döneminde ordunun erzak ihtiyacını temin için Bayburt'ta ziraat çalışmalarının sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Aynı kayıta, üretimin bir önceki seneye göre yüzde otuz artırıldığı, Bayburt-Gümüşhane ile Hamsiköy-Gümüşhane arasında gerçekleşen sevkiyatın ise yine Bayburt üzerinden Erzurum'a naklinin sağlandığı belirtiliyordu (BOA. DH. ŞFR. 473/75). Erzurum Valisi Tahsin Bey, Bayburt'la ilgili merkezi bilgilendirdiği yazısında ise Bayburt'ta tarım yapımları için ellerinde yeterli miktarda çift hayvanı bulunan çiftçilerin, havalar da müsait olduğundan ziraata başladıklarını, bunlardan tohumluğa ihtiyaç duyanların yüzde on nispetinden bile az olduğunu söylüyor, yine ordu için Bayburt halkından sadece yirmi gün içinde önemli miktarda zahire satın alındığını ifade ediyordu (BOA. DH. İ. UM. 89-1/1-22).

Daha önce de ifade edildiği gibi Nusret Bey'in Bayburt'a tayininden kısa bir süre sonra Birinci Dünya Savaşı başlamış, Osmanlı Devleti Kafkas Cephesi ile doğuda Ruslara karşı mücadeleye girişmişti. Bu süreçte Ermeni olayları da artarak devam etti. Taşnak ve Hınçak Partileri 1914 yılı ortalarından itibaren Ermenilere Rusya ile ortak hareket etmelerini istedi¹⁰. Nitekim Ermeni komitelerinin ülke genelindeki şubelerine verdikleri talimata göre; Rus ordusu sınırdan ilerler ve Osmanlı ordusu geri çekilirse, her tarafta birden eldeki vasıtalarla baş kaldırılacak, Osmanlı ordusu iki ateş arasında bırakılacak ve işe depolarına sabotajlar düzenlenecekti. Aksine Osmanlı ordusu taarruza geçerse Ermeni askerleri Ruslara katılacak ve silahaltına alınanlar kıtalarından kaçarak, Türk birliklerinin geri cephelerine zarar vermek ve ülke içinde çeşitli olaylar çıkarmak için çeteler kuracaktı (Atnur, 2005: 18; Çiçek, 2005: 25-26). Osmanlı Devleti'nin 3 Ağustos 1914'de seferberlik ilan etmesinden sonra Ermeniler, gönüllü müfrezeler oluşturarak Rus ordusu saflarına geçtiler. Önceden Erzurum mebusu olarak Osmanlı meclisinde yer alan Karakin Pastırmacıyan (Armen Garo)¹¹ da, 3. Ordudaki hemen bütün

¹⁰ Bu karar karşılıklı olarak kabul görmüş, Rusya savaş öncesinde Ermeni çetelerinin silahlandırılması için yoğun bir çalışma yürütmüştü (McMeekin, 2013: 189-190).

¹¹ Karakin Pastırmacıyan ile ilgili bilgi için bkz. *Osmanlı Bankası Armen Garo'nun Anıları*, 2009; Temizgüney, 2014: 195-212.

Ermeni asker ve neferleriyle birlikte Rus ordusuna katılanlar arasındaydı¹². Rus ordusuna öncü birlik olarak her biri yaklaşık dört bin kişiden oluşan altı gönüllü müfreze oluşturuldu¹³. Bu gönüllü müfrezelere Bayburtlu Ermenilerden de katılanlar oldu. 2 Eylül 1915 tarihli ve Menzil Müfettişliğinden 3. Orduya gönderilen yazıda, 89. Alay Baytarı iken, 24 Mayıs 1915’de Bayburt Nokta Baytarlığına gönderilen Kırkor Efendi’nin, Ermeni çetelerle girilen bir çatışmadan sonra firar edip yirmi dört saattir dönmediği ve çetelere katıldığı bildiriliyordu (Özdemir, 2007: 175)¹⁴.

Dönemin kayıtlarından, Ermenilerin çeteler halinde saldırıp katliam yaptıkları kazalardan birinin de Bayburt olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Bayburt kazasının da içinde bulunduğu doğu illerinde yaşayan Ermeniler, Rusların bağımsız bir Ermenistan Devleti kurmalarına yardımcı olacağı şeklindeki kışkırtmaları sonucu (Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I. 2013: 53) çeteler teşkil ederek, Türk mahalle, köy, kasaba ve şehirlerinde katliamlara başladılar¹⁵.

Osmanlı idaresi, Ermeni faaliyetlerinin tahammül edilemez bir hâl alması üzerine, cephe güvenliğini sağlamak için 27 Mayıs 1915 tarihinde savaş mıntikasında bulunan Ermenilerin savaş alanı dışına gönderilmesini içeren “*Sevk ve İskân Kanunu*”nu çıkardı. Bayburt da harp sahası içinde olduğundan bölgedeki Ermeniler, Nusret Bey’in idaresi altında ve jandarma güçleri vasıtasıyla Erzincan’a doğru sevk edildiler.

Haziran 1915’de Erzurum’daki 3. Ordu Komutanı Mahmut Kamil Paşa’nın emriyle Nusret Bey, Bayburt’taki Ermenilerin sevkini başlattı. İki kafiye halinde yapılan sevk güvenli bir şekilde gerçekleşmesi için her kafiye Jandarma Bölük Kumandanlığından ayrılan jandarmalar ve Bayburt Talimgâh Kumandanlığından verilen iki bölük asker de eşlik etti (Akça, 2007: 39)¹⁶. Kayıtlardan 13 Haziran’da yapıldığı anlaşılan sevkle ilgili olarak Erzurum Valisi Tahsin Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Erzincan sancağıyla Bayburt kazasından toplamda 30 bin Ermeni’nin sevk edilmek üzere yola çıkarıldığı belirtiliyordu (BOA. DH. ŞFR. 475/29). 13 Haziran 1915 tarihli olup Erzurum Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir başka yazıda ise, Bayburt’un köylerindeki Ermenilerin tamamının sevk edildiği, sadece yüz kadar asker firarisinin

¹² Sonyel, 2001: 96; Nogales, 1926: 45; Erickson, 2008: 154; Kantarcı, 2007: 102; McCarthy, 1998: 203-204.

¹³ Oluşturulan birlikler ve bu birliklerin faaliyetleri için ayrıca bkz. Arslan, 2014: 182-185.

¹⁴ Kırkor’un durumu İstihbarat Şubesi tarafından da araştırılmış, firar edip Ermeni çetelerine katıldığı kesinleşmiştir (DH. EUM. 2. Şb. 17/34). Buna karşılık kayıtlardan Kırkor ile ilgili yazışmaların 1918 yılına kadar devam ettiği, kendisinin bu tarihe kadar yakalanmadığı ve ailesi ile bir bağlantısının olup olmadığının araştırıldığı anlaşılmaktadır (BOA. DH. EUM. 2. Şb. 48/27).

¹⁵ Birinci Dünya Savaşı yıllarında Erzurum ve civarında görülen Ermeni olaylarıyla ilgili bilgi için bkz. Demirel: 1996.

¹⁶ Bryce-Toynbee çelişkili ifadelerin bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yapılan Muamele adlı eserlerinde, Bayburt’tan Erzincan’a sevk edilen bir Ermeni kadının, kendisinin üçüncü kafiye yer aldığı dair ifadesine dayanarak (Bryce-Toynbee, 2009: 247), üçüncü bir kafiye işaret etmektedirler. Ancak Nusret Bey, Bayburt’taki Ermenilerin sevk ile ilgili Divan-ı Harb-i Örfide yaptığı savunmasında, Bayburt’taki sevk iki kafiye halinde gerçekleştiğini söylemiştir.

kaldığı, ancak bunların yakalandıkları ve kazadan gönderileceği belirtiliyordu (BOA. DH. ŞFR. 475/61). Böylece Bayburt'taki Ermeni sevkinin kısa sürede tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Alınan güvenlik önlemlerine rağmen sevk esnasında Ermenilerin bölgedeki bir kısım Kürtlerin yağma ve saldırılarına maruz kaldıkları görülmüştür. Buna karşılık Erzurum Valisi Tahsin Bey, Ermenilerin Erzincan'a güvenli bir şekilde ulaşmaları adına bazı önlemler almış, Kürt saldırılarının önüne geçmek için jandarma birlikleri görevlendirmiştir (BOA. DH. ŞFR. 475/29). Bu bağlamda görevlendirilen Bayburt Sabit Jandarma Bölük Komutanı Teğmen Salih Efendi komutasındaki 56 kişilik müfreze, 11 Temmuz 1915'te Ermeni kafilelerinin Kop Dağı'nı geçtikleri esnada dört taraftan taarruza geçen Kürt eşkıyasına karşı mücadeleye girişmiş, çıkan çatışmalar sonucunda eşkıyadan iki kişi öldürülürken, diğerleri kaçmayı başarmıştır (Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 83, Belge No: 1918; Akça, 2007: 43).

Kürt saldırılarından kaçan bazı Ermeniler ise Bayburt'ta çeteler kurarak eşkıyalık faaliyetlerine devam etmişlerdir. Nusret Bey, Erzurum Vilayetine gönderdiği yazısında, bunların yaklaşık elli beşer kişilik çeteler oluşturduklarını belirtiyor, bu çetelerden birinin jandarma müfrezeleriyle girdiği çatışma neticesinde üyelerinden büyük çoğunluğunun yakalandığını, geri kalanların yakalanması için de yüz kişilik bir seyyar jandarma kuvvetinin yardıma gönderildiğini haber veriyordu (BOA. DH. ŞFR. 666/26).

Çetecilik faaliyetlerine katılanlar arasında Ermeni firari askerler de bulunuyordu. Savaşın ilanından sonra Ermeni kuruluşlarının ve Rus propagandasının etkisinde kalan Ermeni askerler birliklerinden firar ederek, ya Rus ordusuna katılıyor ya da çeteler kurup bölgede Müslüman halkı katlediyorlardı. Nitekim 6 Mayıs 1915 tarihli bir kayıta, Bayburt'ta on yedi firari Ermeni askerinin yakalandığı, yine bunlara ait 47 büyük silah ve 32 tabancanın ele geçirildiği bildiriliyordu (BOA. DH. ŞFR. 469/132).

Sevktan sonra da Ermeni çetelerinin Bayburt'taki faaliyetleri devam etti. Büyük bir asayiş problemi oluşturan bu durum karşısında Nusret Bey, Ermeni çeteleriyle mücadeleye girişti. Erzurum Valisi Tahsin Bey, Bayburt Kaymakamlığından gelen bilgiye dayanarak, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 29 Haziran 1915 tarihli yazısında, bölgede asayişin sağlama amacıyla Bayburt'un Kopuz Deresi civarında dolaşan Tevfik Efendi komutasındaki bir müfrezenin, 11 kişilik silahlı bir Ermeni çetesine giriştikleri çatışmada, 2 eşkıyanın öldürüldüğünü, köy bekçisi Mehmet Çavuş'un şehit olduğunu ve hareket halindeki çetenin takip edildiğini bildiriyordu (Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 85, Belge No: 2009). Yine 11 Temmuz 1915 tarihli bir başka kayıta, Bayburt yakınlarında altı kişilik bir Ermeni çetesine rastlayan jandarma müfrezesine ateş açılmasıyla çıkan çatışmada, 5 komitecinin öldürüldüğü, bir kişinin ise kaçmayı başardığı bilgisi veriliyordu (BOA. DH. ŞFR. 479/82).

Nusret Bey'in Bayburt'ta Ermenilerle ilgili uğraştığı bir diğer mesele de onlardan kalan mallar hususu olmuştur. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, sevk edilen Ermenilerin taşınabilir mallarını yanlarında götürmelerine izin vermiş (BOA. DH. ŞFR. 53/93),

taşınmaz malları için de bir dizi çalışmalar yapmış¹⁷, bu iş için kurulan Emval-i Metruke Komisyonları vasıtasıyla söz konusu malların idaresini sağlamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Bayburt'ta da bir Emval-i Metruke Komisyonu kurulmuştur. Erzurum Valisi Tahsin Bey, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 12 Temmuz 1915 tarihli yazısında, vilayet merkezinde üç, kazalarda bir ve Erzincan'da iki Emval-i Metruke Komisyonunun kurularak göreve başladıklarını haber veriyordu (BOA. DH. ŞFR. 479/107). Nitekim bu konuda yapılan hukuki düzenlemeler doğrultusunda bölgenin en büyük mülki amiri olarak Nusret Bey, Bayburt kadısı başkanlığında bir komisyon kurdu. Nusret Bey, daha sonra Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemesinde Ermenilerin sevki ve mallarıyla ilgili suçlamalar karşısında yaptığı savunmasında, Ermenilerin malları hususunu bu komisyona bırakarak, işlerine müdahale etmediğini, komisyon tarafından satışı yapılan malların bedellerinin ise kendilerine verildiğini belirtmiştir. Dönemin kayıtları incelendiğinde devletin bölgedeki malların satışının yapılmasını istediği görülmektedir. İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyetinden 9 Haziran 1915 tarihinde Erzurum Vilayetine gönderilen yazıda, Ermenilerin geride bıraktıkları eşyalarının değeri Hükûmetçe sahiplerine ödeneceğinden, terk edilmiş malların korunarak sahipleri adına satılması isteniyordu (BOA. DH. ŞFR. 53/103)¹⁸. Merkezden gelen bu emrin uygulanması doğal olmakla birlikte, dönemin şartları düşünüldüğünde alınan önlemlere rağmen söz konusu mallarla ilgili bir kısım suistimallerin yaşanması da muhtemeldir. Ancak devlet, gerekli tedbirlerin alınması için büyük bir çaba göstermiştir. Nitekim Erzurum Valisi Tahsin Bey, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 12 Temmuz 1915 tarihli olup, Bayburt ve Erzincan'dan çıkan bazı Ermenilerden para alındığı ve bu gibi faaliyetlere daha çok bir kısım jandarmayla tahsildarların cüret ettikleri şeklinde bilgi verdiği yazısında, vilayet merkez ve kazalarında kurulan Emval-i Metruke Komisyonlarıyla ilgili ayrıntılara da yer veriyordu. Emval-i metruke konusunda iyi bir işleyiş gerçekleştirilemediğini belirten Tahsin Bey, bu malların öncelikle korunmasını sağlamak ve gerekli tedbirleri almak üzere Erzincan'a gideceğini bildirmekteydi (BOA. DH. ŞFR. 479/107). Bununla birlikte Tahsin Bey'in yazısında herhangi bir yerel idareciye işaret etmemesi, Ermeni malları konusunda daha çok işleyişi sağlamakla görevli memurların sorumlu tutulduğunu akla getirmektedir. Nitekim Tahsin Bey yazısının devamında, söz konusu hususlarda suistimali görülen iki polis, on altı jandarma ve üç tahsildarın da tutuklanarak Divan-ı Harbe gönderildiğini belirtiyordu.

¹⁷ Bu dönemde Ermeni malları ile ilgili yapılan düzenlemeler için bkz. Atnur, 1991; Atnur, 1994; Atnur, 2001; Kardeş, 2008; Temizgüney, 2017.

¹⁸ Osmanlı Devleti, mallarla ilgili hukuki düzenlemelerine devamla alacak ve borçlarla ilgili de 26 Eylül 1915 tarihli geçici bir kanun çıkardı. Bu kanunun uygulanması için oluşturulan Tasfiye Komisyonlarından biri de Erzurum'da kurulmuştur. Sadece vilayet merkezinde kurulan komisyon, kısa sürede işlemlerini tamamlamıştır. Nitekim vilayetin Nezarete gönderdiği 3 Eylül 1916 tarihli yazıda, emval-i metruke işlemlerinin tamamlandığı, hatta bölgedeki emval-i metrukeden ellerinde satacak veya muhafaza edecek bir şey bulunmadığından Erzurum Tasfiye Komisyonunun işlerini, Sivas Tasfiye Komisyonuna devretmesi teklif edilmiştir (BOA. DH. ŞFR. 530/100). Bu durum Nusret Bey'in ifade ettiği gibi bölgedeki malların satışının gerçekleştiğini de doğrulamaları açısından önemlidir.

Nusret Bey, Ermenilerin neden olduğu bu asayiş ve güvenlik problemlerinin yanı sıra farklı asayiş problemleriyle de ilgileniyordu. Devletin içinde bulunduğu siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri çöküntü asayiş sorunlarının temel sebepleri arasındaydı. Uzun yıllar savaşa maruz kalmış, sosyal ve ekonomik dengesinde derin izler taşıyan diğer bölgelerde olduğu gibi Bayburt'ta da eşkıyalık faaliyetlerinde gözle görülür bir artış söz konusuydu. Eşkıyalık faaliyetlerinin başında ise yol kesmeler ve posta soygunları geliyordu. Bunun yanı sıra bölgenin büyük bir kısmının dağlık alanlardan oluşması ve eşkıyaların barınması için uygun fiziki koşulların bulunması da bu faaliyetlerin kolaylaşmasına sebep oluyordu. Ordunun lojistik ihtiyacının sağlanması noktasında bölgenin en önemli karayolu ağını oluşturan Trabzon-Erzurum yolu arasında yapılan bu tür eşkıyalık hareketlerinin önlenmesi ayrı bir önem arz ediyordu. Bu tür faaliyetlere bölge halkı ve firari askerlerin de tevessül etmesi olayların farklı bir mahiyet almasına sebep oluyordu. Erzurum Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen ve eşkıyalık hareketleri hakkında bilgi verilen yazıda, vilayetten hareket eden postaya taarruz edip Trabzon'da yakalanan beş kişilik eşkıya grubunun Bayburt'un Pulur¹⁹ vesaire köylerinden olduğunun anlaşılması üzerine, bunların Bayburt Kaymakamlığı tarafından teslim alınacağı söyleniyordu (BOA. DH. EUM. 2. Şb. 11/13).

Dönem içinde değerlendirilmesi gereken bir diğer sorun da firari askerler sorunu idi. Uzun yıllar boyunca süren savaşlar nedeniyle ortaya çıkan bıkkınlık, ekonomik yetersizlikle birlikte gelen işe sıkıntısı ve salgın hastalıklar gibi nedenler bu firarların başlıca sebepleri arasındaydı. Şüphesiz yıllardır Rus tehdit ve işgallerine maruz kalan ve sosyo-ekonomik dengesini kaybeden doğu illeri için bu sebepler ayrı bir anlam ifade ediyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla giderek artan asker firarileri ciddi bir güvenlik ve asayiş sorunu haline geldi. Nitekim firar eden askerlerin büyük bir kısmı başta eşkıyalık olmak üzere pek çok suça karışıyordu. Trabzon-Erzurum arasında gerçekleşen yol kesme ve soygunculuk olaylarında bu firarilerin de önemli bir rolü olduğu görülmekteydi. Bu tür saldırılarda Bayburt'un civar vilayet ve kazalarla koordineli çalışma yürüttüğü anlaşılmaktadır. Örneğin Erzurum'dan Trabzon'a gitmekte olan postanın, gece saat dört sıralarında Gümüşhane ile Bayburt arasında silahlı yaklaşık otuz beş kişi tarafından önü kesilmiştir. Baskında, postada bulunan kişiler katledilmiş, 518.809 kuruş gasp edilmiştir. Bunun üzerine bölgede suçluların kaçmalarına fırsat vermeden yakalanmaları için çalışmalar yapılmıştır (BOA. DH. ŞFR. 444/51). Yapılan tahkikat neticesinde, baskını gerçekleştirenler arasında bir kısım bölge ahalisi ile asker firarileri olduğu anlaşılmıştır (Kızılkaya, 2014: 452). Bunun dışında yan kesicilik ve gasp olaylarının da yaşandığı görülmektedir²⁰.

Savaş koşullarının ağır bir şekilde devam ettiği ve her türlü asayiş problemlerin yaşandığı Osmanlı topraklarında, devleti uğraştıran en önemli konulardan biri de giderek

¹⁹ Şuan Bayburt'un Demirözü ilçesine bağlı Gökçedere köyü.

²⁰ Bayburt'ta hapis hane teftişi için bulunan Erzurum Mülkiye Müfettişliğinden gönderilen raporda, yan kesicilikten tutuklanan bir kişi hakkında üç gündür kanuni muamele yapılmadığından bahisle böyle hallerin tekrar etmemesi gerektiği bildiriliyordu (BOA. DH. İD. 221/13). Bu durum seferberlik dolayısıyla suçluların yargılanma süreci ile ilgili birtakım gecikmelerin yaşandığını göstermektedir.

sayıları artan Müslüman muhacirler sorunu olmuştu. Özellikle Balkanlardan ve Rusya'nın zulmünden kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığınan muhacirlerin sayısı Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra giderek artmıştır. Göçmen akınına uğrayan devlet, her şeyden önce bunları uygun yerlere iskân etmeye ve ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Bu bağlamda elindeki kısıtlı imkânlarla gerekli iskân faaliyetlerini gerçekleştirmeye çalışan Osmanlı idarecileri, muhacirlerin iskânı noktasında, birtakım tedbirler almakla birlikte, zaman zaman Ermenilerden kalan taşınmaz malları da kullanmışlardır. Nitekim Nusret Bey döneminde, Bayburt'un da bu tür iskân faaliyetlerine konu olduğu görülmektedir. Muhacirlerin iskân faaliyetlerini yerinde görmek isteyen Erzurum Valisi Tahsin Bey Bayburt'a gelmiş, 16 Temmuz 1915 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği ve muhacirlerin iskân işlemleri hakkında bilgi verdiği yazısında, Erzurum, Tercan ve Bayburt'taki bütün Ermeni köylerine Müslüman muhacirlerin yerleştirildiğini ve bunların geçimlerinin sağlandığını belirtmiştir (BOA. DH. ŞFR. 480/45).

Nusret Bey, Bayburt'ta bu sorunlarla ilgilenirken Kafkas Cephesi'nin kaderini tayin eden muharebeler gerçekleşiyordu. Nitekim Rusların Kafkas Cephesi'ndeki ilerleyişi hız kazanmıştı. Kasım 1914'te Köprüköy ve Azap Muharebelerinden sonra Aralık 1914-Ocak 1915 tarihlerinde Türk ordusu tarafından icra edilen Sarıkamış Harekâtı da başarısızlıkla sonuçlanmıştı²¹. Savaş koşullarının giderek ağırlaştığı bir dönemde, Kafkas Cephesi'nin önemli noktalarından biri olan Bayburt'ta, diğer bölgelerde olduğu gibi tifüs, tifo, kolera gibi salgın hastalıklar pek çok sivil ve askerinin ölümüne sebep oldu²². Erzurum Valisi Tahsin Bey, 8 Nisan 1915'de Dâhiliye Nezaretine gönderdiği ve salgın hastalıklarla ilgili bilgi verdiği yazısında, Bayburt'ta seferberliğin ilanından beri tifüs ve diğer hastalıklardan ölenlerin sayısını 2.400 olarak veriyor, bu sayının 56 bin nüfuslu Bayburt kazasında dikkat çekecek kadar çok olmadığını belirtiyordu (BOA. DH. İ. UM. 89-1/1-22). Oysa bu sayı, Bayburt'un o günkü nüfusu düşünüldüğünde, gayet ciddi bir orandı. Sivil ölümlerin yanı sıra özellikle Sarıkamış Harekâtı sonrası soğuk ve açlıkla mücadele etmek zorunda kalan askerler arasında da çok sayıda ölüm vakaları görüldü. Cephe gerisinde bulunan hastanelerden cephenin yakınında olması sebebiyle en önemli olanları Erzurum, Bayburt ve Trabzon hastaneleriydi (Aktaş, 2017: 176). 300 yataklı hastanenin yer aldığı Bayburt'ta, 6 Şubat 1915'de lekeli tifodan başvuran hasta sayısı 1.050'di (Sağlam, 1941: 7, 13). İstanbul'dan bölgeye gönderilen sağlık ekibinin etkin mücadelesi sonucunda 1915 yılının sonlarına kadar salgın hastalıklar büyük oranda kontrol altına alınmış (Tekir, 2016a: 267), kısa sürede sağlığına kavuşamayacak olan Bayburt'taki hastalar da Erzincan'a gönderilerek, hastanelerin temizliği yapılmıştır (Sağlam, 1941: 21).

Bayburt Kaymakamlığı sırasında büyük hizmetler veren Nusret Bey, bu başarılarından dolayı, Erzurum Valisi Tahsin Bey tarafından 12 Eylül 1915'de Erzincan Mutasarrıf Vekilliğine getirildi. Bayburt'taki görevini de devam ettiren Nusret Bey'in bu

²¹ Köprüköy ve Azap Muharebeleri ile Sarıkamış Harekâtı hakkında geniş bilgi için bkz. Çakmak, 2011; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordunun Harekâtı I, 1993.

²² Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından Rus işgaline kadar süreçte Bayburt'taki salgın hastalıklar ve alınan önlemlerle ilgili bilgi için bkz. Aktaş, 2017.

başarısı, diğer vilayetler tarafından da yakından takip ediliyordu. Nitekim Kastamonu Valisi Mustafa Bey, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 27 Eylül 1915 tarihli yazısında, Mülkiye mezunu Nusret Bey'in hizmetlerinden bahsediyor, eğer mümkünse Kastamonu dâhilindeki mutasarrıflıklardan birine tayin edilmesini istiyordu (BOA. DH. 666/109).

Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı verilen mücadelenin en buhranlı dönemlerinde Bayburt Kaymakamlığı yapan Nusret Bey, 14 Ekim 1915'e kadar görevini sürdürmüş ve bu tarihte üçüncü sınıf maaşla Ergani Mutasarrıflığına tayin edilmiştir (BOA. İ. DH. 1516/77; BEO. 4379/328414). Nusret Bey'in Bayburt Kaymakamlığı döneminde ordunun ihtiyaçlarının karşılanması ve dolayısıyla bölgenin savunulmasında gösterdiği gayretleri büyük takdir toplamıştır. Çeşitli tarihlerde 3. Ordu Menzil Müfettişi Fuat Ziya imzasıyla gönderilen yazılarda kendisine teşekkür edilmiş, Bayburt'un ulaşım araçlarıyla yapılan erzak sevkiyat miktarının, orduyu memnun edecek dereceye varması dolayısıyla kutlanmıştır (Akça, 2007: 44-45).

Nusret Bey'in orduya erzak temini ve sevki hususunda gösterdiği gayretler, Erzurum Valisi Tahsin Bey tarafından da takdirle karşılanmıştı. Tahsin Bey, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 21 Haziran 1915 tarihli yazısında, Nusret Bey'in bu çalışmalarından övgüyle bahsederek, taltif edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim Tahsin Bey'in bu isteği, 3. Ordunun görüşleri de dikkate alınarak olumlu yanıtlanmış ve Nusret Bey, 27 Haziran 1915'de dördüncü rütbeden "*Osmani Nişanı*" ile ödüllendirilmiştir (BOA. DH. KMS. 33/6).

Erzurum Valisi Tahsin Bey, Nusret Bey'in Ergani Mutasarrıflığına atanmasından sonra da Bayburt Kaymakamlığı sırasındaki çalışmalarından dolayı bir teşekkür yazısı göndermiştir. Tahsin Bey gönderdiği yazısında, orduya ve vilayete yapmış olduğu hizmetlerinden dolayı Nusret Bey'i kutluyor, Bayburt'tan ayrılmasından dolayı üzülüğünü belirtiyor ve yeni görevinde başarılar diliyordu. Bir başka teşekkür yazısı da Diyarbakır'dan gelmiş, Diyarbakır Levazım Müdürü Arif Bey gönderdiği yazısında, Nusret Bey'in günde otuz ton miktarda erzak temini ile takdire layık olduğunu söylüyor, hizmetlerinin devamını istiyordu (Akça, 2007: 45-46).

Nusret Bey'in Bayburt Kaymakamlığı sırasındaki idare ve çalışmalarının Dâhiliye Nezaretince de olumlu karşılandığı ve yapılan tayin işleminde bu durumun dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Nitekim Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın imzasını taşıyan tayin yazısında, "*iyi hizmetleri görülen*" Mülkiye mezunlarından Bayburt Kaymakamı Nusret Bey'in Ergani Mutasarrıflığına getirildiği belirtiliyordu (BOA. İ. DH. 1516/77).

Nusret Bey'in hizmetleri Bayburt Kaymakamlığı görevi sonrasında da devam etti. Ergani Mutasarrıfı iken Dersim İsyanı'nın bastırılmasında ve asilerin tutuklanmasında gösterdiği yararlılıktan dolayı, 10 Haziran 1916'da üçüncü rütbeden "*Mecidi Nişanı*" ile ödüllendirildi (BOA. DH. KMS. 37/43; İ. DUİT. 66/9).

Nusret Bey'in Ergani Mutasarrıflığı görevindeki bu başarıları yerel yöneticiler tarafından da takdirle karşılanmış, hatta onun kendi idari bölgeleri içinde çalışmasını isteyenler de olmuştur. Halep Valisi Mustafa Bey, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 17 Mayıs ve 12 Ağustos 1916 tarihli yazılarında, Nusret Bey'in Antep Mutasarrıflığına

nakline müsaade edilmesini istemiştir (BOA. DH. ŞFR. 520/18; 667/81). Ancak Nusret Bey, sahip olduğu stratejik önem ve 2. Ordu Kumandanlığının isteği de dikkate alınarak, 7 Haziran 1917'de Urfa Mutasarrıflığına tayin edilmiştir (BOA. İ. DÜİT. 42/62). Nitekim Nusret Bey, bu görevi sırasında da ordunun işe ve ihtiyaçlarının temini için büyük çaba göstermiş (BOA. DH. İ. UM. EK. 37/92; 37/37), 2 Ağustos 1917'de "*Harb Madalyası*" ile ödüllendirilmiştir (Çankaya, 19168-1969: 804)²³.

Nusret Bey'den sonra da Bayburt'un Kafkas Cephesi'nde üstlendiği rolü, Rus işgaline düştüğü 16 Temmuz 1916'ya kadar devam etti. Nusret Bey'in Ergani Mutasarrıflığına tayini ile birlikte Bayburt Kaymakamlığına, 14 Kasım 1915'de, Yusuf Ziya Bey atandı (BOA. BEO. 4384/328791). Yusuf Ziya Bey'in kaymakamlığı döneminde Bayburt yine 3. Ordunun erzak nakli için önemli merkezlerden biri oldu²⁴. Nitekim ordunun ihtiyaçları için gerekli erzak nakli Ocak 1916'ya kadar devam etti (Öğün, 2015: 243-244).

Rusların 16 Şubat 1916'da Erzurum, 18 Nisan 1916'da Trabzon'u işgal etmeleri, ordunun yegâne işe ambarı olarak görülen Bayburt'un stratejik önemini daha da artırdı. Bu önemin farkında olan Ruslar, ilk fırsatta Bayburt'a yöneldi. 16 Temmuz 1916'da Bayburt Rus işgaline uğrarken, Bayburt Kaymakamı Yusuf Ziya Bey de esir edilerek Rusya'ya götürüldü²⁵.

²³ Nusret Bey'in Urfa Mutasarrıflığı görevi sırasında Mondros Mütarekesi imzalandı. 6 Nisan 1919'a kadar Urfa Mutasarrıflığı yapan Nusret Bey, aynı tarihli İrade-i Seniyye kararı ile görevinden azl edildi (BOA. İ. DÜİT. 114/109; BEO. 4564/342279). "*Görevi sırasında ihmâl*" iddiasıyla suçlanan ve azl edilen Nusret Bey'in bir an önce İstanbul'a gönderilmesi isteğine (BOA. DH. ŞFR. 98/369) binaen, ikinci Damat Ferit Hükûmeti döneminde İstanbul'a getirildi. Bu sırada İtilaf Devletlerinin baskısıyla kurulan Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemelerinde, Bayburt Kaymakamlığı ve Ergani-Maden Mutasarrıflığı görevindeyken gerçekleşen Ermenilerin sevkinde katil ve yağmaya müsaade ettiği iddiasıyla yargılanan Nusret Bey, İstanbul'da tutuklandı. Bir müddet tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakıldı. İlginçtir ki altı ay sonra tekrar tutuklanan Nusret Bey'in davası için şahit bulmak üzere gazetelere ilanlar verildi ve "*Bayburt, Ergani-Madeni taktil ve tehciri konusunda bilgi sahibi olanların mahkemeye gelerek şahitlik yapmaları*" talep edildi. Bu defa Nemrut Kürt Mustafa Divân-ı Harb-i tarafından yargılanan Nusret Bey, Bayburt'taki görevi ile ilgili olarak, sevk sırasında Ermenilerin ölmesine, mallarının gasp edilmesine, Bayburt Malmüdüdü Ovakim Efendi'nin intiharına sebep olmak gibi konularda suçlanıyordu. Mahkeme, aleyhinde Ermenilerin yalancı şahitlik yaptığı Nusret Bey'i, savunmasını hiçbir şekilde dikkate almadan idama mahkûm etti. 5 Ağustos 1920'de Beyazıt Meydanı'nda verilen hüküm uygulandı (Nusret Bey'in tutuklanma ve yargılanma süreci ile ilgili bilgi için bkz. Akça, 2007; Akalın, 2011; Ata, 2005a: 263-282; Çankaya, 1968-1969: 794-803).

²⁴ Bu dönemde yapılan sevkîyatla ilgili birkaç örnek için bkz. BOA. DH. İ. UM. EK. 12/34; 15/23.

²⁵ Rusların Bayburt'u işgal etmesinden sonra savaş esiri olarak Rusya'ya götürülen Yusuf Ziya Bey'in bu esareten kurtarılması için Osmanlı bürokrasisi uzun uğraşlar verdi (BOA. DH. ŞFR. 576/99; HR. SYS. 2980/84). 1917 Ekim İhtilali'nin meydana getirdiği kargaşadan yararlanarak Türkistan'a geçmeyi başaran Yusuf Ziya Bey, burada Türkistan İttihat ve Terakki Fırkası'nın kurulmasında önemli katkılarda bulundu (Emiroğlu, 2008; Andican, 2017: 42-44). Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra savaş esirlerinin karşılıklı olarak iade edilecekleri maddesinden yola çıkılarak, Yusuf Ziya Bey'in de Rus esirlerden eski Batum Mutasarrıfı Eugene Petroviç ile

Rus kuvvetlerinin ilerleyişi ve ardından gelen işgal süreci Bayburt'un tarihinde acılarla geçecek yılların da başlangıcı oldu. Rus işgalinden güç bulan Ermeni çeteleri, saldırı ve katliamlara giriştiler. Arşak adındaki Ermeni çete liderinin öncülüğünde gerçekleşen katliamlarla Bayburt halkı büyük bir mezalime uğradı²⁶.

Gerek Rus ilerleyişi²⁷ ve ardından gelen işgal süreci gerek Ermeni çetelerinin katliamları Bayburt'u göç trajedisi ile karşı karşıya bıraktı. Rusların Bayburt'a yaklaştığının haberleri bölge halkının göç etmesine sebep olurken²⁸, işgal sonrası göç edenlerin sayısı giderek arttı²⁹. Daha çok Sivas, Tokat, Amasya ve Kayseri gibi iç bölgelere yapılan bu göçler, Bayburt'un siyasi, sosyal ve demografik yapısını önemli ölçüde değiştirdi.

Savaşın sona ermesi ile birlikte bu defa göç edenler yurtlarına geri döndüler. Ancak giderken arkalarında bıraktıkları Bayburt, döndüklerinde bir harabeden farksızdı³⁰. Dolayısıyla Bayburt, bir taraftan uzun yıllar yaralarını sarmaya çalışırken, diğer taraftan da idari boşluk doldurulmaya çalışıldı. İşgalin sona ermesi ile birlikte 3. Ordu Kumandanı Vehip Paşa, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazı ile Celalettin Bey tarafından vekâletle idare edilen Bayburt'a hemen bir kaymakam atanmasını istedi. Ancak Vehip Paşa'nın bu isteği, "*münhal (boş) olmayıp kaymakamı Ziya Bey'in esir olması sebebiyle Bayburt kazasına başkasının tayininin mümkün olmadığı*" şeklinde cevap bularak, Nezaretçe kabul görmedi (BOA. DH. ŞFR. 85/84). Bununla birlikte

mübadelesi gündeme geldi (BOA. HR. SYS. 2296/4). Daha sonra yurda döndüğü anlaşılan Yusuf Ziya Bey, Divan-ı Harb-i Örfide Bayburt Ermenilerinin sevki ile ilgili dava kapsamında yargılanmış, suçsuz bulunarak beraat etmiştir (Ata, 2005b).

²⁶ Rus işgali sonrası Ermeni çetelerinin faaliyetleri ile ilgili bilgi için bkz. Karabekir, 2000: 49, 51-52, 71-77; McCarthy, 2012: 221; Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II, 2001: 803, 1049-1050; Karakoyunlu, 1990: 314-325.

²⁷ Erzincan'dan Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Rusların ilerlemesi karşısında Bayburt, Gümüşhane ve Erzincan'dan göçlerin başladığı bildiriliyordu (BOA. DH. ŞFR. 525/50).

²⁸ 3. Ordunun her gerilemesinde Rus işgaline uğrayan şehir ve bölgelerin halkı da geriye doğru bir göçe başladı. 1916-1917 senelerinde bilhassa Trabzon, Bayburt ve Erzincan'ın işgalinden sonra çok büyük oranlarda bir göç meselesi ile karşılaşıldı (Erdaş, 2015: 687). Nitekim Erzurum'un işgalinden sonra Erzincan'a geçen Vali Tahsin Bey Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazısında, Rus istilasının ordunun yegâne iâşe ambarı olan Bayburt'a doğru genişlemesinin halkta paniğe yol açtığı ve bu durumun göçmen sayısını artırdığını bildiriyordu (BOA. DH. ŞFR. 511/126).

²⁹ İşgal sonrası bölgeden yapılan göçlerle ilgili bkz. Okur-Göktaş, 2016; Tekir, 2016b.

³⁰ Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Anadolu coğrafyasını gezerek başta gayrimüslimler özellikle de Ermeniler olmak üzere bölge halklarına yardım için gelen Amerikan heyetlerinden biri de Albay Deyli başkanlığındaki heyetti. Diğer Amerikan heyetlerinin tek yanlı tutumundan farklı olarak Albay Deyli heyeti, gezdikleri işgale uğramış bölgelerdeki Müslüman halkın trajedisine duyarsız kalamadı. Heyet, Trabzon'dan sonra Gümüşhane, Bayburt, Erzurum, Hasankale, Mamahatun, Erzincan ve Kelkit bölgelerini dolaşarak Müslüman halkın içler acısı durumunu bizzat gözlemledi. Bu inceleme sırasında heyetin en çok yıkıma uğradığını tespit ettiği bölgelerden biri de Bayburt'tu. Bayburt'ta sokaklarda sefil ve perişan bir şekilde dilenen çocukları gören heyet, bu çocuklar için bir yetimhane ile ayrıca hastane kurulması ve bölge halkına erzak yardımında bulunulmasını kararlaştırdı (Öğün, 2004: 146-147).

merkezin Bayburt'a kaymakam tayini konusunda büyük bir titizlik gösterdiği de dikkat çekmektedir. Nitekim bölgeye uygun birinin tayini için araştırma yapılmış, Erzurum Vilayeti ile çeşitli yazışmalar gerçekleştirilmiştir. Sicil-i Ahval Müdüriyeti'nden Erzurum Vilayetine gönderilen yazı ile vekâleten Bayburt'ta kaymakamlık yapan Celalettin Bey'in asaleten atanması düşünülmüş, iyi bir memur olup olmadığına ve genel olarak hakkında ne düşünüldüğüne dair bilgi istenilmiştir (BOA. DH. ŞFR. 93/240). Sonuç olarak Erzurum Valisi Münir Bey'in, Celalettin Bey'in "*emir ve idarede faaliyeti ve başarı gösteremediğinden kaza için tecrübeli bir kaymakamın tayini*" (BOA. DH. ŞFR. 603/81), konusundaki isteği dikkate alınarak, bir süre vekâleten yönetilen Bayburt Kaymakamlığına 13 Aralık 1918'de daha önce Çal Kaymakamı olan İzzet Bey tayin edilmiştir (BOA. BEO. 4547/340981; İ. DUİT. 47/39). Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın bitişi ve ardından imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı topraklarını işgalle karşı karşıya bırakırken, Bayburt'un içinde bulunduğu doğu toprakları adına yeni birtakım gelişmeleri de beraberinde getirecektir.

III. Sonuç

Nusret Bey, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı açtığı Kafkas Cephesi'ndeki mücadelenin en yoğun olduğu dönemde Bayburt Kaymakamlığı yaptı. Bir taraftan ordunun iase ve ihtiyaçları ile Ermenilerin sevki diğer taraftan da Bayburt'un başta asayiş olmak üzere genel problemleriyle ilgilendi. Nusret Bey'in hizmetleri, Bayburt Kaymakamlığı sonrasında getirildiği idari görevleri boyunca da devam etti. Nitekim görevleri sırasında gösterdiği yararlılıklardan dolayı birçok kez ödüllendirildi. Ancak Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve Osmanlı topraklarının işgali ile başlayan süreç, İtilaf Devletlerinin haksız uygulamaları ile devam etti. Bu doğrultuda İtilaf Devletlerinin özellikle de İngilizlerin baskısıyla kurulan Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemeleri, Ermenilerin sevk işlemlerini Osmanlı Devleti üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmak üzere oluşturulmuştu. Başta İttihatçılar olmak üzere Birinci Dünya Savaşı yıllarında öne çıkan isimlerin yargılandığı bu mahkemelerde, yıllarca vatan uğruna canla başla mücadele eden, her türlü gayreti gösteren başta Nusret Bey olmak üzere pek çok kişi yargılandı. Görevi ihmal nedeniyle azl edilen ve daha sonra Ermenilerin sevki esnasında katl ve yağmaya müsaade ettiği iddiasıyla yargılanan Nusret Bey için, önce on beş yıl kürek cezası, ardından idam cezası verilmek üzere iki ayrı karar alındı. Sonuçta Nemrut Mustafa Paşa başkanlığındaki mahkeme Nusret Bey'i, önceki kürek cezasını dikkate almadan idama mahkûm etti. Yargılanması esnasında yaptığı savunmada Ermenilerin sevki konusunda bir suçu olmadığını, mallarına müdahalede bulunmadığını, mal edinmediğini ve geçimini zor temin ettiğini defalarca söyleyen Nusret Bey'in idama götürülürken üzerinde yamalı bir pantolonu vardı. Nitekim idam hükmünün uygulanmasından kısa bir süre sonra Nusret Bey'in suçsuzluğu ispat edildi.

Nusret Bey'in idamından sonra yaşadığı mağduriyeti gidermek, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra gerçekleşecektir. Ermeniler tarafından öldürülen veya herhangi bir mağduriyet yaşayanlar için 31 Mayıs 1926 tarihli "*Ermeni Suikast Komiteleri Tarafından Şehit Edilen veya Bu Uğurda Suver-i Muhtelifle ile Duçarı Gadrolan Ricalin Ailelerine Verilecek Emlâk ve Arazi Hakkında Kanun*" adlı düzenleme

ile yapılan yardımlar çerçevesinde Nusret Bey'in ailesine de yardımda bulunuldu (TBMM. Zabıt Ceridesi, 29 Mayıs 1926, XXV, s. 645-646). Ayrıca bu kanunun Mecliste görüşülmesi esnasında, Nemrut Mustafa Paşa başkanlığındaki Divan-ı Harp Mahkemelerinin yargılamaları ve verdiği kararları eleştirilerek, "salben (haksız yere)" idam edilenler "şehit" olarak kabul edildi. Böylece Cumhuriyet idaresi, Nusret Bey'e iade-i itibar yaparak "Milli Şehit" ünvanı vermiş, ailesinin mağduriyetini bir noktaya kadar gidermeye çalışmıştır. Günümüzde ise Nusret Bey'in adı, hizmet verdiği Bayburt ve Urfa'da okul ve parklara verilmek suretiyle yaşatılmaktadır.

Kaynaklar

- Akalın, M. (1992). *Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey'in Nemrut Mustafa Paşa Divan-ı Harbindeki Savunması*. Ankara: Şurkav.
- Akça, B. (2007). *1915 Ermeni Tehciri ve Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Akşin, S. (1974). "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 29 (1), 125-136.
- Andican, A. (2017). "İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Savaşı Öncesi Faaliyetleri", *Ekim 1917 Sovyet İhtilali'nin Yüzüncü Yılında Türk Dünyası'ndaki Bağımsızlık Fikri ve Siyasi Hareketler Uluslararası Sempozyumu*, Fatih M. Sancaktar (Ed. ve düzenleri), 16-17 Ekim 2017 (33-65), İstanbul: Türk Ocakları İstanbul Şubesi.
- Arslan, O. (2014). "The 'Bon Pour L'Orient' Front: Analysis of Russia's Anticipated Victory over the Ottoman Empire in World War I". *Middle East Critique*, 23 (2), 175-188.
- Ata. F. (2005a). *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*. Ankara: TTK.
- Ata. F. (2005b). Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamalarına İstatistiksel Bir Bakış (1919-1921). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21 (62), www.atam.gov.tr erişim:04.02.2018.
- Atnur, İ. E. (1991). *Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskânı Meselesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Atnur, İ. E. (1994). "Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin Emvalinin İadesine Bir Bakış", *Toplumsal Tarih*, 9 (2), 45-48.
- Atnur, İ. E. (2001). "Tehcir Edilen Ermenilerin İskânı Mal ve Mülklerinin İadesi", *Yeni Türkiye Dergisi (Ermeni Sorunu Özel Sayısı I)*, 37, 420-434.
- Atnur, İ. E. (2005). *Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)*, Ankara: Babil Yayıncılık.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2013). *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*. İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

- Bryce, J., Toynbee, A. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yapılan Muamele, 1915-1916*. Ara Sarafian (Yay. Haz), London: Gomidas İnstitute.
- Çankaya, M. A. (1968-1969). *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, III*, Ankara: SBF Yayınları.
- Çiçek, K. (2005). *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, Ankara: TTK.
- Demirel, M. (1996). *Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Demirel, M. “Doğu Anadolu’da İdari Yapılanma (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan Sonra)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (37), 247-258.
- Emiroğlu, K. (2008). “Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası’ndan Türkistan İttihad ve Terakki Fırkası’na Bir Belge”, *Kebikeç*, (26), 265-268.
- Erdaş, S. “Hatıralar Işığında Kafkas Cephesi’nde Yaşanan Temel Sorunlar ve Gözlemler”. *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, Merve Uğur (Yay. Haz.), 25-27 Eylül 2014, (ss. 665-693), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Erickson, E. J. (2008). “The Armenians and Otoman Military Policy, 1915”, *War in History*, 15 (2), s. 141-167.
- Genelkurmay Başkanlığı. (1993). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordunun Harekâtı I*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- İnbaşı, M. (2007). “Bayburt Sancağı (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 89-117.
- Kantarıcı, Ş. (2007). “Van’da Ermeni İdaresi”. Hikmet Özdemir (Ed.), *Türk-Ermeni İhtilâfi Makaleler* (ss. 95-115). Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Karabekir, K. (2000). *1917-20 Arasında Erzincan’dan Erivan’a Ermeni Mezalimi*. (Haz.: Ömer Hakan Özalp), İstanbul: Emre Yayınları.
- Karakoyunlu, S. (1990). *Bayburt Tarihi*. Ankara: Kültür Ofset.
- Kardeş, S. (2008). “*Tehcir*” ve *Emval-i Metrûke Mevzuatı*, Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Kerimoğlu, H. T. (2007). “İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakaran-ı Millet Cemiyeti”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 7 (2), 133-149.
- Kızılkaya, O. (2014). “I. Dünya Savaşı’nda Erzurum Vilayeti’nde Yaşanan Zorluklar (1914-1915)”. *Turkish Studies*, 9 (7), 445-462.

- McCarthy, J. *Ölüm ve Sürgün "Death and Exile" Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922*. (Çev.: Bilge Umar), İstanbul 1998.
- McMeekin, S. (2013). *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*. (Çev.: Nurettin Elhüseyni), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (1974).
- Nogales, R. (1926). *Four Years Beneath The Crescent*, London.
- Osmanlı Bankası Armen Garo'nun Anıları*. (2009). (Çev.: Attila Tuygan), İstanbul: Belge Yayınları. (1990).
- Öğün, T. (2015). *Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Öğün, T. (2004). *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkıye Mültecileri (1915-1923)*. Ankara: Babil Yayıncılık.
- Özdemir, H. (2007). "Çatışmalar". Hikmet Özdemir (Ed.), *Türk-Ermeni İhtilâfi Makaleler* (ss. 155-209). Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Özger, Y. (2007). *1895 Bayburt Ermeni Ayaklanmaları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Özger, Y. (2007). *XIX. Yüzyıl Bayburt (Sosyo-Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Sağlam, T. (1941). *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, İstanbul: Askeri Matbaa.
- Sonyel, S. R. (2001). *The Great War and the Tragedy of Anatolia (Turks And Armenians in the Maelstrom of Major Powers)*, Ankara: TTK.
- Tekir, S. (2016a). "Sarıkaş Harekâtı Sonrası Türk Ordusunda Görülen Salgın Hastalıklar ve Yaşanan Kayıplar". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (Ek Sayı), 267-287.
- Tekir, S. (2016b). "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 16 (32), 43-65.
- Temizgüney, F. (2014). "Taşnak Komitacılarından Karakin Pastırmacıyan (Armen Garo)", *I. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu*, Tolga Başak-Mevlüt Yüksel (Ed.). 2-4 Mayıs 2012, (ss. 195-212), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Temizgüney, F. (2017). *Emval-i Metruke Meselesi Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923*. Ankara: TTK.